

PİYASA EKONOMİSİ, REKABET VE REFAH

Prof. Dr. Atilla YAYLA

Plato Meslek Yüksek Okulu Müdürü

Öncelikle beni buraya davet etme nezaketini gösterdiği için Nurettin Bey'e, Metin Bey'e ve diğer ilgili arkadaşlara teşekkür ediyorum. Kurumun adı rekabet olunca, bana en uygun yer burasıdır herhalde diye düşündüm. Çünkü yıllardan beridir kendi kulvarımda, kendi çizimde, kendi tarzımda rekabeti savunuyorum. Hayatın hemen hemen her alanında rekabeti savunuyorum.

Bu konuşmayı şöyle planladım. Öncelikle, refah bakımından dünya bugün nerede? Geçmişle kıyasladığımızda iyi bir yerde miyiz? Kötü bir yerde miyiz? Bu konuda bir şeyler söylemek istiyorum. Bu konuda konuşmanın önemli olduğunu düşünüyorum. Çünkü, hepimiz neredeyse kriz delisi olduk. Devamlı krizlerden bahsediliyor, büyük ekonomik krizlerden bahsediliyor, dünyanın çökmekte olduğundan neredeyse. Hatta çok hoşuma gidiyor, bu hafta da yazdım, iki gazetede çıkacak. Bazıları coştukça coştular artık, kapitalizm çöküyor, yeni bir dünya kuruluyor hayırlı olsun, müjdeler olsun arkadaşlar gibi şeyler söyleyenler de var. Bunların bir anlamı var mıdır? Refah bakımından, dünya nasıl bir değişim geçirmiştir. Bunlardan bahsetmek istiyorum. Daha sonra da bu refah'ın altında yatan faktör olarak hepimizin bildiği piyasa ekonomisi modeli üzerinde durmak istiyorum. Piyasa ekonomisi de üzerinde çok konuşulan bir konu ama piyasa ekonomisi aslında rekabet konusu gibi teknik bir konu olmaktan önce felsefi, ahlaki bir konudur. Bu boyutlarını öne çıkartan bir piyasa ekonomisi anlatımı yapmak niyetindeyim. Ondan sonra da münhasıran rekabet üzerine duracağım. Burası Rekabet Kurumu olduğuna göre, tahmin ediyorum ki, Nurettin Bey beni azarlamayacaktır eğer Rekabet Kurumu ile ilgili eleştirilerim olursa. Övgülerim olursa zaten problem olmaz.

Buradaki insanların hepsi yetişkin, olgun insanlar. Belli bir bilgi birikimine ve belli bir anlayış seviyesine ulaşmış insanlar, ama benzer konuları, okullarda ele aldığımız zaman genellikle şöyle sorarak başlıyorum. Arkadaşlar, şu an yaşadığınız hayatı yaşamayı mı tercih edersiniz, seçme imkanınız olsa, yoksa mesela 300 - 400 yıl önce kral veya kraliçe olmayı mı tercih edersiniz? Tahmin ediyorsunuz ki insanların büyük bir bölümü, öğrencilerin büyük bir bölümü kral veya kraliçe olmayı tercih ediyor. Özellikle kızlar kraliçe olmayı çok tercih

ediyorlar. Ben de bunun üzerine onların sahip olduğu imkanlarla, geçmişte yaşamış insanların sahip olduğu imkanları karşılaştırmaya başlıyorum. Benzer bir şeyi burada da yapabiliriz aslında. Bu konuya özellikle meraklı olanlar yok ise, yani insanların refah seviyesi zaman içerisinde nereden nereye ulaştığı konusunda özel bilgiler toplayan yok ise, içinizden bazıları, en azından tarihi filmlerin etkisinde kalarak, Muhteşem Yüzyıl gibi veya Hollywood'da çevrilen daha başarılı filmler gibi, Krallar ve Kraliçeler çok iyi bir hayat yaşamıştır diye düşünebilir. Pek öyle değil. Aşağı yukarı 400, 500 yılı kapsayan bir değerlendirme yaptığımızda insanların hayat seviyesinin akıl almayacak kadar, en azından beş yüzyıl önce yaşamış insanların aklının almayacağı kadar gelişmiş olduğunu görüyorsunuz. Bununla ilgili birkaç doneyi size vereceğim.

İsterseniz ortalama ömürden başlayalım. Türkiye'de ortalama ömür şu anda 70 yıl civarında. Bazı ülkelerde bu 85'e ulaşmış vaziyette. Bu inanılmaz bir şey, bir insanın 80, 85 yıl yaşaması inanılmaz bir şey, çünkü bundan 4, 5 asır önce insanlar ortalama 30 yıl yaşıyorlardı. Maalesef 4, 5 asır önce yaşamış olsaydık, şu an burada bulunanların önemli bir miktarı mevta olmuş olacaktı. Bu muazzam bir gelişme. Buna paralel olarak dünya nüfusunun artmasında da benzer bir gelişme olduğunu görüyoruz. 1300'lere 1400'lere indiğimizde insanlığın nüfusunun aşağı yukarı 450 yılda bir ikiye katlandığını görüyoruz. Bugün bu süre 50 yıla inmiş vaziyettedir. Geçenlerde yedi milyarınıcı insan doğdu. Biliyorsunuz, birçok ülkede temsili yedi milyarınıcı insanı seçtiler. Altı milyarınıcı insan da 12 yıl önce doğmuştu. Yani on iki yıl içerisinde dünyanın nüfusu bir milyar arttı. Fakat bütün bu artışlara rağmen muazzam hayat şartları iyileşmesi var. Deirdre Mc Closkey adlı bir iktisat profesörü var. Duydunuz mu bilmiyorum. Amerikalı hanım bir profesör. Çok kafalı bir hanım, dörtlü bir seri yapmaya çalışıyor. *Burjuva Erdemleri* ve *Burjuva Onuru* diye iki kitap çıkarttı, iki kitap daha çıkaracak. Bazı yazarlara göre *Burjuva Erdemleri* kitabı Adam Smith'in, *Milletlerin Zenginliği* kitabından sonra yazılmış en önemli iktisat kitabıdır. Çünkü piyasa ekonomisini ahlâki temellerde savunmaktadır. Adam Smith ahlâk profesörüydü ama *Milletlerin Zenginliği* pür ahlaki eser olarak alınmıyor. Onun tahminlerine göre 1800 ve 2000 arasında dünyada per kapital sekiz kat artmıştır. 1800 yılında bir idiyse 2000'de sekiz olmuştur. Bunun üzerine bir de dünya nüfusunun artışına giderseniz, kaba hesaplarla dünyanın 50, 60 kat zenginleştiği sonucuna varırsınız. Bu da olağanüstü büyük bir gelişme.

Annesi babası vefat eden var mı grupda bilmiyorum. Çocuğu vefat eden var mı? Salonda ortalama yaş daha genç, annesi babası vefat eden az olmalı. Peki bugünün dünyasında kural, çocukların anne babayı gömmesi midir yoksa anne babanın çocuklarını gömmesi midir? Kural anne babanın çocukları gömmesi değildir. Çocukların anne babasını gömmesidir. Peki, 400 yıl önce kural böyle

miydi? Hayır, böyle değildi. Kural tersineydi. Anne, baba devamlı çocuk gömerdi. Çünkü, tıbbi şartlar o kadar kötüydü ki, hijyen şartları o kadar kötüydü ki, sağlıklı doğum yapmak, canlı bebek doğurmak son derece zordu ve doğan canlı bebeğin yaşaması çok zordu. Bu sadece fakirler için geçerli olan bir durum değildi. Zenginler de böyleydi, saray mensupları da böyleydi. İngiliz kraliçesi Elizabeth 16. yüzyılda 18 doğum yaptı. 18 defa hamile kaldı, beş defa canlı doğum yaptı. Çocuklarından hiçbirisi ergenlik çağına gelemedi. Şöyle söyleyebilirim, refah seviyesinin nasıl arttığını göstermek için. Biraz önce kurumun cömert ikramı ile yemeğimizi yedik, çok şükür karnımız doydu. Akşama Allah kerim diyoruz. Ve hiçbirimizin kafasında akşam yemek yiyip yiyemeyeceğimize ilişkin bir endişe yok, değil mi? Yani bir problem yok. Bir şekilde bir şeyler yiyeceğiz. Üç öğün yemek alışkanlığı var mı herkeste, var. Peki bu ne zaman ortaya çıkmış bir kural. İnsanlar hep üç öğün yemek mi yiyorlardı? Hayır, öyle değil. İnsanlar 400, 500 yıl öncesine gittiğimizde, bulunduğu zaman yiyordu. İstikrarlı bir yemek düzeni diye bir şey yoktu. Bugün işte küçük çocukları olan aileler yemek düzeni saptığında hemen telaşlanır, babalar, anneler olmadık numaralar çevirirler, çocuklara yemek yedirmek için. Halbuki eskiden böyle değildi. İnsanlar otomatikman yemeye şartlanmış vaziyette idiler. Çünkü, düzenli bir şekilde beslenme imkanı yoktu. Biz eskiden ülkelerin İktisadi gelişmişliğini kullanılan elektrik miktarına, demir miktarına, çimento miktarına bakarak filan ölçerdik. Bunlar hala geçerli olabilir ama biraz eskidi. Çünkü, dünya büyük ölçüde imar edildi. Başka ölçütler de var. Bunlardan birisi, gıdalarımızı temin etmek için harcadığımız zaman ve para miktarıdır. Yani bütçenizin yüzde kaçını gıda için harcıyorsunuz, zamanınızın da yüzde kaçını gıdaları üretmek veya temin etmek için harcıyorsunuz. Böyle bakıldığında 3, 4 yüzyıl öncesine gidildiğinde insanların vakitlerinin % 85'ini gelirlerinin de yaklaşık % 90'ını gıda temini için harcadıklarını görüyorsunuz. O yüzden lütfen bu tarihi filmlerdeki hikayelere aldırmayın. Tarihi filmlerde muhteşem saraylar, çok güzel elbiseler giyen hoş kadınlar, çeşit çeşit elbiseleri olan saray mensupları filan, bunların hepsi hikayedir. Hayat şartları herkes için çok ağırdır, saray mensupları için biraz daha iyi olsa bile yine ağırdır. Tipik bir örnek olması bakımından bir şahsın hayat hikayesini size kısaca özetleyeyim. 1293'te İngiltere'de Raginald Labbe adında bir adam ölmüştür, bu adam bir çiftçidir. Öldükten sonraki mal varlığı şunlar; bir inek ve bir dana iki tane koyun, üç tane kuzu, üç tavuk, doksan paunt kadar buğday, dört yüz paunt kadar arpa, sığır ve davar için yaklaşık 600 paunt saman, 400 paunt kadar karışık hububat bir omuzluklu başlık, bir ceket, bir yastık, bir kilim, iki çarşaf, bir üç ayak, üzerinde yemek pişirmek için. Bu zat İngiltere'nin o dönemde orta halli çiftçilerinden, fakir biri değil. Kırk sene yaşamış ve şanslılardan olduğu kabul ediliyor. Bu zatın enflasyondan arındırılmış fiyatlar ile varlığının değeri -galiba 1990 Doları ile-

1500 Dolar civarında. Öldüğü zaman terekesindeki varlığının % 70'i, sekseni gelenleri ağırlamak ve ağırlayıcılara para vermek için kullanılıyor. Bugün ortalama bir çiftliğin değeri Amerika'da İngiltere'de 500 bin Dolar civarındadır. 1500 dolardan 500 bin Dolar'a ulaşılmıştır. Şanslı Reginald iki defa evlenmiş, sekiz çocuğu doğmuş, dördü yaşamış, ama o zaman bütün insanlar böyle şanslı değildi. Toplu rakamlara bakarak da hayat seviyesinin nereden nereye geldiği hakkında bir şeyler söyleyebilirim. Yine bir gösterge ile ilgili bilgi aktarayım size. Mesela ortalama ömür, Amerika için bilgi vereceğim, Amerika'da istatistikler daha sağlam olduğu için onları kullanılmakta beis yok. Ama bu benzer süreçlerde ilerlemiş endüstrileşmiş ülkeler için de bir fikir verebilir. Birinci dönem ve ikinci dönem olarak aklınızda tutun lütfen. Birinci dönem 1900 - 1920. İkinci dönem 1995 - 1998. Birinci dönemde ortalama ömür 47 yıl, ikincisinde 77 yıl. Çocuk ölümü her bin canlı doğumunda 100 yani her on çocuktan biri ölüyor, ikinci dönemde yedi. Kalp hastalığı, şimdi zamanın hastalığı ya kanser gibi hastalıklar, hepimiz şikayetçi oluruz ve bize hep şu söylenir radikal çevreciler tarafından, hayatın nimetlerinden yararlanmaktan hoşlanmayan kimseler tarafından: Eskiden insanlar kalp hastalığı nedir bilmezdi. Kanser nedir bilmezdi. Halbuki öyle değil, her yüz bin kişide 307 kişi hatta 1950 yılı itibarıyla ikinci dönemde 126 kişinin kalp hastalığına yakalandığını görüyoruz. Benzer şeyleri kanser için de söyleyebiliriz. Kanser, genellikle vücudun yaşlanmasıyla paralel gelişen bir şeydir ve eğer siz sadece ortalama 30 yıl yaşıyorsanız vücudunuzun kanser geliştirme ihtimali mesela 60 yıl yaşamanıza göre daha zayıftır.

Televizyon sahipliği, konut sahipliği, elektrik kullanımı vs bakımlarından da çeşitli rakamlar verilebilir. Bütün rakamların bize gösterdiği şey şudur, tartışmasız bir şekilde, insanların hayat seviyesi akıl almayacak kadar ilerlemiştir. Bugün 500 sene önce ölmüş, gömülmüş bir insanı bir mucize gerçekleştirip diriltsek ve eskiden yaşadığı yere getirsek, gördüğü şeylere inanması mümkün değildir. Ulaşım imkanlarını düşünün. Londra - Edinburg arası yaklaşık 400- 450 mil'dir. Bugün sekiz saatte klimalı otobüslerle gitmeniz mümkündür, ama 17. Yüzyılda çok iyi atlar koşulmuş arabalarla günde 16 saat gitmek şartıyla ancak iki günde gidebilirdiniz. Kral da böyle gitmek zorundaydı. Fakir gidecekse yürümek zorundaydı. Bütün bunlar gösteriyor ki dünyanın durumu iyiye gitmiştir. Bu nokta önemli, çünkü, sık sık krizlerle karşılaşınca hepimizde adeta panik oluyor, dünya yıkılıyor, hayat şartlarımız çok kötüye gidecek, mahvolacağız diye. Bu insanlarda ortaya çıkan yeni bir şey değildir. Bu eskiden de görülmüştür. Adam Smith'in bununla ilgili bir nakli var. Adam Smith'in zamanında yaşayan bir adam, aşırı pımpirikli bir adam, ufak bir ekonomik tökezleme olduğu zaman hemen telaşa kapılır Adam'ın yanına koşmuş " Adam Adam ne olacak? Çöküyoruz. İngiltere mahvoldu" gibi şeyler söylemiş. Adam da onu teskin edermiş: "Dert etme, bir şey olmaz, her şey düzeler, İngiltere çökmez bir şey

olmaz" diye. Ekonomik krizler olabilir ama ülkeleri çökertmez. Çünkü bir ülkenin çökmesi demek, o ülkede kullanılacak mal ve hizmetlerin miktarının olağanüstü hızlı bir şekilde aşağıya düşmesi demektir. Servetin yok olması demektir. Finansal sektördeki kriz de otomatikman ortaya çıkacak bir sonuç değildir. Mesela, her tarafta 9 şiddetinde deprem olursa, evet servet yok olur. Bir ülkeye on sene peş peşe yağmur yağmazsa tarlalar kavrulacağı için servet yok olur. İktisadi zenginliğin üretilme şansı kalmaz. Bu tip şeyler olmadığı takdirde bir ülkenin çökmesi de söz konusu değildir. Bunlarda bir tartışma olacağını zannetmiyorum. Uzun vadeli baktığımızda herkes zenginliğin bu hayat şartları iyileşmesinin ortaya çıkarttığını kabul edecektir. Kişisel hayatımızdan da bununla ilgili gözlemler yapabiliriz, eminimki bu odada bulunan pek çok kimse kendi babasının hayat şartları ile veya annesinin hayat şartları ile kendisinin hayat şartlarını karşılaştırdığında daha iyi durumda olduğunu görmektedir. Bu bir taraftan ekonomik ilerlemenin bir taraftan da teknolojideki, bilimdeki, icatlardaki gelişmelerin bir sonucudur.

Nisbi zenginler her zaman var olmuştur. Ama sizin zenginliğiniz ve elde edebileceğiniz mal ve hizmet o mal ve hizmetin üretilmesine bağlıdır. Dolayısıyla, içinde yaşadığımız dönemin genel zenginliği, hatta ülkenin genel zenginliği veya fakirliği otomatikman sizin hayat şartlarınızı etkileyecektir. Mesela, Fatih Sultan Mehmet büyük komutan, önemli bir insan, İstanbul'u da fethetmiş ve bize kazandırmış. Ve zengin bir insan. Hangi anlamda zengin, herhalde sarayında altın maltın gibi pek çok şey varmıştır, ama Fatih Sultan Mehmet başı ağrıdığına bir aspirin alıp baş ağrısından kurtulma imkânına sahip değildi. Çünkü aspirin yoktu. Veyahutta sıcak yaz gününde soğuk bir bardak su içmek istediğinde buzdolabının kapısını açıp bir bardak su alma imkânı yoktu. Bütün servetini verse, bunu sağlayamazdı, çünkü yoktu. Genel şartların iyileşmesi, fakir de olsak bizim hayat şartlarımızı iyiye doğru götürmektedir. Öyleyse cevabını vermemiz gereken soru şu: Nasıl olmuştur da insanların hayat şartları bu kadar iyileşmiştir? Nasıl olmuştur da insanlar sefaletten çıkmıştır? Bu sefalet ki, belki şöyle daha iyi ifade edebilirim, 400, 500 yıl öncesine gittiğimiz zaman insanlar sefaletin doğal olduğunu, olağan hal olduğunu düşünürlerdi. Fakirlikten çıkmanın mümkün olmadığını düşünürlerdi. Her insan bilirdi ki kendisinin dedesi ve dedesinin dedesi fakir ölmüştür, kendisinin torunu ve muhtemelen torununun torunu da fakir ölecektir. Üç aşağı beş yukarı benzer şartlarda ölecektir. Bu olağanüstü kötü durumun değişmesi Avrupa tarihinde endüstri devrimine tekabül eder. 1750'lerden itibaren Batı Avrupa, buna Kuzey Amerika'yı da dahil etmemiz lazım, yaklaşık 250 yıldır kesintisiz bir şekilde ve istikrarlı olarak büyümektedir. İktisadi zenginliğin ana kaynağı da budur. Bu büyümeyi ortaya çıkartan faktörleri nelerdir? Buna bakmamız gerekir. Demek ki bir ülkenin zenginleşmesi o ülkenin

endüstri devriminin işaret ettiği istikamette büyümesine bağlıdır. Burada karşımıza çıkan ana faktör de piyasa ekonomisidir. Piyasa ekonomisine bir ülkede ne kadar geniş ölçüde hayata aktarabilirse, o ülke o kadar zenginleşmekte ve hayat şartları o kadar iyiye gitmektedir.

Piyasa ekonomisi dediğimiz şey nedir? Piyasa ekonomisi dediğimiz şey bir vasattır, bir ortamdır, bir akıştır, bir harekettir. Piyasa ekonomisi veya piyasalar dediğimiz şey bir özne değildir. Tekil insan gibi somut kararlar alabilen, irade kullanabilen, şunu yapmaya veya yapmamaya karar veren bir organik varlık değildir. Milyonlarca, milyarca insanın trilyonlarca bağımsız ve habersiz işlemleriyle doğan ve hiçbir zaman statik bir hal almayan bir akış halidir. Piyasa ekonomisi özü itibariyle insanın serbest bırakıldığında ortaya çıkacak olan ekonomik sistemdir. Piyasa ekonomisi, emir ekonomisi gibi yukarıdan aşağıya komuta ile kurulan, bütün kuralları belirli otoriteler tarafından belirlenen ve uygulanan bir yapılanma tarzı değildir. Piyasa ekonomisi bu yönüyle büyük ölçüde bir kendiliğinden doğan düzendir. Piyasa ekonomisinin dayandığı insanın vasıfları ikinci derecede önemlidir. Piyasa ekonomisi içindeki birey insan “homo economicus” mudur, değil midir önem taşımaz. Dolayısıyla, tartışmayı bunun üzerinde yoğunlaştırmak pek mantıklı değildir. Liberal teori içerisinde piyasa ekonomisini savunan yazarlardan bazıları, özellikle Chicago Okulu “homo economicus” kavramını sevmiş ve buna dayanan tipler geliştirerek ekonomik analizler yapmaya çalışmıştır. Ama bütün ekoller böyle değildir. Dolayısıyla piyasa ekonomisi rasyonel insanların iktisadi sistemi, kendi menfaatlerinin peşinde koşan insanların iktisadi sistemi değildir. Piyasa ekonomisi özü itibariyle kendi ilgilerinin, algılarının, zevklerinin, tercihlerinin peşinden koşmasına müsaade edilen insanların icraatlarının koordine edilmemiş bir şekilde ortaya çıkarttığı iktisadi ortamdır. Burada bireylerin hangi iktisadi amaçlar ya da hangi gayri iktisadi amaçlar peşinde koştuğunun bir önemi yoktur. Önemli olan insanların keyfi müdahalelere maruz bırakılmaması ve kendi halinde kendi hayatlarının takibini yapmalarına izin verilmesidir. Genellikle piyasa ekonomisinden bahsederken piyasa ekonomisinin refahı artırdığını, bunu da kaynakların etkin dağılımını sağlamak suretiyle yaptığını, kaynakları bir merkezi otoriteye göre daha etkin dağıttığını bu sayede de toplumların zenginleştiğini söyleriz. Bütün bunlar doğrudur, ama piyasa ekonomisini bütünüyle kavramaya yetersizdir. Piyasa ekonomisinin kaynakları etkin dağıtması aslında bir yan üründür. Eğer böyle olmasaydı da, piyasa ekonomisini savunmamız için sebepler olabilirdi.

Piyasa ekonomisi şu gibi toplumsal faydalara yol açar. Bir defa piyasa ekonomisi stresi azaltır. Stres, insan hayatının bir realitesidir ve çeşitli türleri vardır. Size sorayım, fakir insan mı daha stresli olur, yoksa hali vakti daha iyi olan insan mı daha stresli olur? Buna hemen vereceğiniz cevap belli. Eğer akşam

eve ekmek götürme imkânınız varsa, çocuğunuza oyuncak alacak paranız varsa, elektrik faturası geldiğinde ödeyebilecek durumdaysanız stresiniz azalır. Buna karşılık, yarın çocuklarınızı besleyip besleyemeyeceğiniz belli değil ise, okul vakti geldiğinde çocuğunuza önlük alıp alamayacağınız belli değilse, stresiniz artar. Piyasa ekonomisi zenginliği artırmak suretiyle hayattaki stresli alanları azaltır, daraltır. Bu bakımdan insan toplumları için faydalıdır, yararlıdır.

Bir diğer mesele piyasa ekonomisinin refah sistemine zemin hazırlamasıdır. Modern insan refah sistemi deyince genellikle devletin kontrol ve güdümünde olan ve insanların mecburen üye olmak sorunda bırakıldıkları bugünkü gibi toplu, kolektivist ve tek tip refah sistemlerini algılamaktadır. Halbuki tarihi tecrübeler, tarihi incelemeler refah sistemi dediğimiz şeyin kendi başına doğduğunu, devletlerin daha sonra bu sistemlere el koyduğunu ve kendisine mal ettiğini göstermektedir. Refah sistemi şu şekilde izah edilebilir. Her toplumda çocuklar gibi, hastalar ve yaşlılar gibi, yahut da kendi kusuru olmadan hayatın talihsizliğine uğramış olan çalışmayacak durumda olan insanlar bulunabilir. Bu insanlara o toplumun bir şekilde göz kulak olması, onların temel ihtiyaçlarının giderilmesi için bir şeyler yapması beklenir. Ve her toplum, bunun için mekanizmalar geliştirir. Aslında hepimiz, farkında olmadan zaten bu işi yerine getiriyoruz. Evli olanlarımızın, çocuk sahibi olanlarımızın durumunu düşünün. Çocuklarımız çalışmıyor, aile bütçesine hiçbir katkıda bulunmuyor. Ama biz onların geçimini sağlıyoruz. Niye sağlıyoruz? Çünkü insan olmak sebebiyle belli özelliklere sahibiz. Onların geçimini sağlamayı kendi görevimiz olarak alıyoruz. Ama bunu yapmamızı mümkün kılan şey onları geçindirmeye yetecek bir kazancı elde edebilmemizdir. Piyasa ekonomisi büyük bir zenginlik yaratarak insanların kendilerine baktıkları gibi çalışmayacak durumdaki insanlara bakmaları için de zemin hazırlamaktadır. Aklımıza şöyle bir şey gelebilir. Fakirlik iyi bir şey olmayabilir ama fakir insanlar paylaşmayı biliyorlarsa kendi aralarında bir sosyal dayanışma ağı kurarak birbirlerini gözetebilirler. Bu çok iyi niyetli bir yaklaşım ama tarih işlerin böyle olmadığını gösteriyor. Fakir toplumlar nüfusu elimine etmek için çareler arıyorlar ve özellikle zayıflıkları elimine ediyorlar. Şu şekilde de bunu izah edebiliriz: Eğer bir ülkedeki İktisadi zenginlik, üretim gücü o ülkedeki tüm nüfusu beslemeye, hayatta tutmaya yeterli değilse, nüfusun bir kısmının tasfiye edilmesi gerekir. Durum buysa, toplum avantajlılar ve dezavantajlar olarak ikiye ayrılır. Avantajlılar ve dezavantajlılar şunlardır: Kadınlar karşısında erkekler, bedenen engelli olanlar karşısında engelli olmayanlar, çocuklar karşısında yetişkin kadınlar ve erkekler, yaşlılar karşısında gençler. Bu durumda toplum dezavantajlı olanları bir şekilde tasfiye edecektir. Bununla ilgili tarihi örnekler olduğunu biliyoruz. Benim sık sık verdiğim tipik bir örnek eski Sparta'daki davranış biçimidir. Hikâyeyi okuyanlar bilirler, çok

büyüleyici bir hikayedir. Sparta'da yeni doğan çocuklar ormana bırakılırlardı. Birkaç gün sonra gidip kontrol edilirdi, çocuk hala hayattaysa, yani vahşi hayvanlar tarafında parçalanmamış ise, bunu tanrının o çocuğun yaşamasını istediğinin işareti olarak kabul ederlerdi ve çocuğu gergi ettirirlerdi. Bugün bize çok vahşi, acımasız bir şey gibi gözüküyor ama o günkü şartlarda nüfusu elimine etmek için geliştirilmiş bir yoldur bu. Bu tabii ki mistik hikâyelerle de ister istemez desteklenmiştir. Bazı toplumlarda da yaşlıların ölüme gönderildiğini biliyoruz. Buralarda yaşlılar kaderine razı olur, vakti geldiği zaman dağlara çekilip orada ölür. Gitmek zorundadır. Çünkü korkunç bir kavga vardır ve bu kavgayı yaşlının gençlere karşı kazanma şansı yoktur. Bu yüzden, piyasa ekonomisi fakirlerin ve en çok da kadınlarla çocukların işine yarar. Çünkü, bir toplumda bir sıkıntı olduğu zaman bu sıkıntı en fazla kadınlara ve çocuklara yansır. Bu sıkıntıların olmaması refah sistemini yaratacak bir zenginliğin, toplumun kendiliğinden geliştirdiği refah sistemlerinin, mikro refah sistemlerini yaşatmaya yetecek bir zenginliğin oluşturulmasına bağlıdır ve piyasa ekonomisi bunu sağlar.

Piyasa ekonomisinin bir diğer faydası, hayır faaliyetlerine zemin hazırlamasıdır. Her insan içerisinde, dindar da olsa ateistte olsa, hayır yapma doğrutusunda doğal bir eğilim vardır. Ama hayır faaliyeti insanın merhamet şovu yapması değildir. Yani "Van'da deprem oldu. Ne kadar da kötü oldu, çok üzüldük, vah vah" deyip yerimizde oturmamız bir hayır faaliyeti gerçekleştirmek değildir. O insanların ihtiyaçlarının karşılanmasına mümkün olduğu kadar çok ve mümkün olduğu kadar uzun süre ve sürekli katkıda bulunmak demektir. Bunun olabilmesi için ise varlıklı olmanız gerekir. Varlıklı olmayan insanın hayır faaliyeti yapması mümkün değildir. Varlıklı olmayan insandan ancak malını veya canını alabilirsiniz. O da bir işe yaramaz. Piyasa ekonomisi teorisi ile pek haşır neşir olmamış insanlar genellikle batı piyasa toplumlarının çok materyalist olduğu, hayırseverliğin öldüğü ile ilgili hikayeler anlatırlar. Bunların hiçbiri doğru değildir. Dünyanın en hayırsever toplumları piyasa ekonomisinin en çok geliştiği toplumlardır. Mesela, bir örnek olarak, Amerika Birleşik Devletleri'yle başka ülkeleri karşılaştırabiliriz. Amerika'daki hayır faaliyetleri Çin gibi ülkelerdekiyle karşılaştırılmayacak kadar büyüktür. GSYİH'nın yaklaşık % 3'ü hayır faaliyetlerinde harcanmaktadır. GSYİH çok büyük olduğu için, tahmin edebilirsiniz rakamın ne olduğunu. Bir diğer iyiliği piyasa ekonomisinin, materyalizmi geriletmesidir. Bu da özellikle dindar camiadan gelen piyasa ekonomisi karşıtları için şaşırtıcı bir yaklaşımdır. Onlar genellikle piyasa ekonomisinin maddiyatçılığı, kazanma hırsını teşvik ettiğini düşünürler. Şüphesiz ki piyasa ekonomisinin doğasında insanları başarıya iten, başarılı olmaya, daha çok kazanmaya iten bir taraf vardır, ama piyasa ekonomisi aynı zamanda materyalizmi geriletir, çünkü maddi şeyler çoğaldığı ve herkes bir takım maddi

şeylere ulaşabildiği için maddi şeylere verilen önem azalır ve maddi şeyler için yapılan kavga da azalır.

Bir diğer mesele, piyasa ekonomisinin büyük bir sosyal etkileşim ağı, sosyal dayanışma ağı olmasıdır. Dayanışmanın türleri vardır. Piyasa ekonomisi kendi başına bir dayanışma ağıdır ve hiçbir dayanışma ağının piyasa ekonomisi ile baş etmesi mümkün değildir. Size tipik bir örnek vereyim, okuduğum bir makaleden. Çok hoş bir makale, gayet ilginç bir örnek veriyor. Amerika'da, biliyorsunuz, şöyle bir gelenek var, filmlerde seyretmişsinizdir. Birinin ahırını yandığı zaman o bölge halkı toplanır ve gider malzemelerle birlikte ahırını bir iki gün içerisinde yapar. İncece usulü bir dayanışma vardır. Bu ahlaki bir davranıştır, erdemli bir davranıştır. Piyasa ekonomisi ise bunu şu şekilde ikame eder. Köy içerisindeki dayanışmada herkes birbirini şahsen tanımaktadır, herkes aynı dinin, aynı kültürün, üç aşağı beş yukarı mensubudur muhtemelen. Dolayısıyla, dayanışma lokal kültürle sınırlıdır, ama piyasa ekonomisi, mesela kasko sigortasını örneğinde karşımıza çıktığı gibi, birbirini tanımayan, tanınmasına imkan olmayan, tanınması da gerekmeyen, dindar, ateist, Hıristiyan Müslüman, kadın, erkek, genç, yaşlı, fakir, zengin, milyonlarca insanı bir dayanışma içerisine sokar. Bu olağanüstü bir dayanışma ağıdır. Kasko'ya arabanızı sigortalattığınız zaman siz eğer kapitalizme inanıyorsanız bir komünistin de ödeyeceği prim ile sizin zararınız karşılanacaktır. Eğer siz bir dindar iseniz, bir ateistin vereceği primlerle sizin arabanıza gerekli katkı, kaza olması halinde, sağlanacaktır. Bu dayanışmayı ancak piyasa ekonomisi başarabilir. Bunu ne dine dayandırarak ne de başka bir şekilde yapma imkânı var.

Bir diğer mesele piyasa ekonomisinin ayrımcılığı önlemesidir. “Paranın dini imanı yoktur” sözü iki anlamda yorumlanabilir. Birincisi, parası olanlar dinsiz imansızdır anlamına gelir. Belki öyleleri vardır, ama paranın kendisinin dini imanı yoktur. Yani para, insanlar arasında dinine, imanına göre ayırım yapmaz. Bu da müthiş bir şeydir. İnsanlar devamlı ayırım yaparlar çeşitli sebeplerle, ama para ayırım yapmaz. Hatta, belki size abartılı bir örnek gibi gelecek, şunu da söyleyeyim, çarşıyla ibadethaneyi karşılaştırırsanız insan hayatı bakımından, hangisi daha kutsaldır diye bana sorsanız, çarşı bir anlamda daha kutsaldır. İbadethanesiz yaşayabilir insanlar, her yerde ibadet edebilirler, ama çarşı fikrinden vazgeçemezler. Çarşı, pazar tanrının elini uzattığı, insanları, yarattığı varlıkları bir araya getirdiği, iletişim, etkileşim içine soktuğu, olağanüstü büyük bir mekândır, mekanizmadır. Birçoğumuz köy çocuğuyuz, köylerden geliyoruz. Kasabalarda en önemli gün hangi gündür? Pazarın kurulduğu gündür. Pazarın kurulduğu günden daha önemli bir gün yoktur. Bütün insanlar hazırlıklarını ona göre yaparlar ve pazara giderler. Sadece alışveriş için mi giderler? Hayır. Orası aynı zamanda bir sosyalleşme mekânıdır. Bilhassa kadınlar için pazar çok

önemlidir. Hatta ataerkil kültürün egemen olduğu ve kadınların sosyal hayattan önemli ölçüde tecrit edildiği yerlerde pazar kadınlar için bir nefes alma yeridir ve bu bir kültür oluşturmuştur. Bugün sokaklarda alışveriş yerlerine gittiğinizde alışveriş yapmakta olan insanların büyük bir kısmının kadın olduğunu görürsünüz. Bunda hiçbir şaşırtıcı bir şey yoktur. Çünkü, pazar kadınlar için aynı zamanda bir sosyalleşme aracıdır. Psikolojik başka fonksiyonları da olabilir tabii ki, stres atmak gibi.

Bütün bunlardan dolayı piyasa ekonomisi zenginliğin ana kaynağıdır ve zengin olmak isteyen ülkeler piyasa ekonomisini tatbik etmek zorundadır. Peki piyasa ekonomisi neye dayanır? Tabii ki bunu hepimiz biliyorsunuz. Ama ben sayıp geçmek istiyorum. Piyasa ekonomisinin olması için özel mülkiyetin olması, serbest ticaretin kabul edilmiş olması, sözleşme özgürlüğünün olması, hukuk ve ahlak kodlarının gelişmiş olması, gelenek ve teamüllerin yerleşmiş olması gerekir. Bunlar yoksa, bunların olmadığı yerde piyasa ekonomisi olmaz. Piyasa ekonomisinin en önemli unsurlarından biri de rekabettir.

Geldik Rekabet Kurumu'nu konu olarak daha çok ilgilendiren hususa. Piyasa ekonomisi rekabete dayanır. Rekabet üretir. Rekabet dediğimiz şey aslında piyasa ekonomisinin özü olduğu gibi hayatının da özüdür. Rekabet sadece ekonomide olan bir şey değildir. Hayatın birçok alanında da olan bir şeydir. Mesela, sporda da rekabet vardır. Evlenmek istiyorsanız ve sizin evlenmek istediğiniz kişiye birden çok kişi talip oluyorsa orada da bir rekabet vardır ve bu iyi bir şeydir. Rekabetin birçok fonksiyonu vardır. Belki onların üzerine daha sonra duracağım. Soru cevap, tartışma kısmında daha uygun olabilir ama rekabet herkesin sevdiği bir şey değildir. Bir defa rekabeti tüccarlar, işadamları pek sevmezler. Adam Smith'in meşhur bir söz vardır, *Milletlerin Zenginliği*'nde geçer. Der ki: "Bu tüccarlar tuhaf adamlardır, nadiren bir araya gelirler. Bir araya geldikleri zaman da yapmak istedikleri şey tüketicilere karşı kumpas kurmaktır". İşletmeler için, işadamları için en kolay kazanç yolu rakiplerini tasfiye etmektir. Eğer siz bir mal veya hizmet üretim alanında tek iseniz zengin olmak kaderinizdir. Başka türlü olamaz. Ama dışı rakipleriniz varsa, o rakipler sizi sıkıştırıyorsa, her an o rakiplerinin soluğunu ensenizde hissediyorsanız, işiniz zordur. Bu yüzden menfaat sahipleri devamlı olarak rekabeti engellemeye çalışırlar. Ama yanlış anlaşılmasın bunu sadece işadamları yapmaz. Yeşilçam filmlerinde Hulusi Kentmen haricinde şiş göbekli, kalın enseli, gaddar, acımasız, kızına veya oğluna aşkından dolayı eziyet eden işadamları yapmaz bunu, herkes yapar. Her menfaat grubu yapar. Bunu ben de yapmak istiyorum. Mesela, ben diyorum ki, siyaset bilimi profesörlerinin sayısı çok. Sadece beş tane siyaset bilimi profesörü olmalı Türkiye'de. Bunlardan biri de elbette ben olmalıyım. Ve her bölüme de siyaset bilimi dersi konmalı, ben bunu isterim. Niye isterim, çünkü benim fiyatımı,

maaşımı, ücretimi yukarıya çekecektir. Bunu gerekçelendiririm mesela, ne derim, sayı çoğalınca kalite geriye gidiyor, nerede bizim gibi siyaset bilimi hocaları derim. Yeni yetme çocuklar var, hiç bir şeyden haberleri yok derim. Bunun tipik bir örneğini doktorlarda görürsünüz, o yüzden ben de size sormak istiyorum bazı konularda. Mesela doktorlarla ilgili ne düşünüyorsunuz? Tabip odaları en büyük menfaat grubudur ve en vahşi menfaat grubudur. Hepimiz doktora muhtaç olduğumuz için hep dikkatliyizdir. Doktorlarla arayı bozmamak isteriz ve herkesin bir doktor tanıdığına olması gerekir. Ama dikkat edin, son davranışlarıyla devamlı olarak rekabeti engellemek istiyorlar. Nasıl? Mesela ithal hekim gelmesin diyorlar. Doğru, ithal hoca da gelmesin. İthal futbolcu da gelmesin. “Öyle bir geçer zaman ki” dizisindeki Carolin de oynamasın. Niye oynuyor? Tamamen yerli ürünler, mahsuller kullanılsın. Mesela, eczacılar diyorlar ki, çok fazla eczane açıldı. Eczaneler sınırlandırılınsın. Geçen gün AKP'nin siyaset akademisinde ders verdim. Bir çocuk kalktı, Hocam, geleneksel kültürümüze hiç saygı göstermiyorsunuz. Ahilik diye bir müessesese vardı. Ahilik o kadar ahlakıydı ki, o kadar iyiydi ki” diye anlattı. Tabii dedim ki, baltayı taşa vurdun, benim de aynı şeyi söylememi bekliyorsun, ama kusura bakma, tersini söyleyeceğim. Ahi'lik son derece kötü bir müessesedir. Berbat bir müessesedir, insanlara zararlı bir müessesedir. Adam Smith "Milletlerin Zenginliği"nde de loncalara karşı yazar. Yani, Avrupa'nın medeniyet yolunda mesafe alabilmesi ve piyasa ekonomisine doğru geçmesi loncaların yıkılmasıyla olmuştur. Çünkü, ahilik sadece üreticiyi kayırır. Çanak, çömlek ahiliğine girersen eğer, oraya kimin gireceği, ne zaman ne iş yapmaya başlayacağı, ne kadar üretileceği, hangi fiyattan satılacağı hep bellidir. Yani rekabet mesleğe girişte de engellenmiştir. Aynı zamanda tüketici açısından da engellenmiştir. Dolayısıyla rekabetin olmadığı bir yerde adaletin kendisinin olması mümkün değildir dedim, ama çocuk anlamadı, kızdı gitti. Demek ki rekabet sadece işadamlarının korktuğu bir şey değildir. Hepimiz rekabetten korkarız, fakat avantajımız şu; Eğer rekabet varsa rekabetin olmasından bir tek alanda zarar görürüz. Çünkü, her birimiz bir tek şeyin üreticisiyiz, ama rekabetin olmasından sayamayacağımız kadar çok alanda fayda görürüz. Çünkü hepimiz pek çok şeyin tüketicisiyiz. Bundan dolayı rekabet herkese yararlıdır, zenginliğin altında yatan ana faktör olduğu gibi adaletin altında da yatan temel faktördür.

Peki rekabet nedir ve nasıl engellenebilir? Rekabet özü itibariyle bir işi yapmakta insanların keyfi olarak engellenmemesidir. Bir kişinin istediği gibi yapmakta, istediği mal ve hizmeti üretmekte ve istediği fiyatlarla piyasaya arz etmekte engellenmemesidir. Engellenmesi mümkün müdür? Evet mümkündür. Hayat içerisinde güçlü olanlar zayıf olanlara karşı fiziki güçlerini kullanarak engellemeye çalışırlar. Devletler de rekabeti engelleyebilirler. Rekabeti

engelleyebilecek en büyük güç devlettir. Yine size sormak istiyorum, belki beni aydınlatırsınız. Mesela, sağlık sektörüyle ilgili olarak ne düşünüyorsunuz? Çünkü, sağlık sektöründe hükümet adeta komünist bir sistem kurmaya çalışıyor. Rekabetin önlendiği bir sistem kurmaya çalışıyor. Acaba Rekabet Kurumu'nun ilgi alanına kamu icraatları da giriyor mu? Mesela, Rekabet Kurumu Sağlık Bakanlığı'na "Tomografi cihazlarının sayısını sınırlandıramazsın. Özel muayene açılmasını sınırlandıramazsın" gibi bir şey söyleme hakkına, yetkisine sahip mi? Kapitalizm sancılı bir süreçtir. Yıkıcı bir süreçtir. Ama aynı zamanda yaratıcı bir süreçtir. Büyük iktisatçılardan Schumpeter diye bir adam yaratıcı yıkım demiştir kapitalizmin çalışma biçimine. Ama bu eşyanın tabiatının icabıdır. Başka türlü olması mümkün değildir. Peki bu ortam içerisinde rekabet kurullarının ya da kurumlarının bir fonksiyonu olabilir mi? Emin değilim. Rekabet kurumları olmadan da rekabetin olduğunu biliyoruz. Rekabet Kurumlarının veya kurullarının iyi niyetle kurulduğunun da farkındayız. Bu tür kurulların gerek Türkiye'de gerek dünyadaki kararlarından iyi örneklerin bulunduğunu da görüyoruz. Ama çok kötü örneklerin de bulunduğunu görüyoruz. Dolayısıyla, bu konu galiba ihtiyatlı olmayı ve, bana göre, konuşmamı şöyle bağlayayım, şu ilkelere dikkat etmeyi gerektiriyor. Rekabet kurulları veya kurumları galiba şuna önem vermeliler. Birincisi, kurul veya kurum piyasanın yerini almaya kalkmamalıdır. Piyasanın yerini hiç kimse hiçbir şekilde alamaz. İkincisi, birçok bürokratik kurumda olduğu gibi kurum kendi varlığını sürdürmeyi ana amaç haline getirmemelidir. Böyle bir tehlike her bürokratik kurum için vardır. Bu tehlikeyi aşabilmek için kurumların aynı bakanların dışarıdan danışman çalıştırması gibi danışman çalıştırması lâzım (beni istihdam edebilirsiniz) veya başka şekillerde kendilerini ayıltacak ortamlara girmeye çalışmaları, hassas ve uyanık olmaları gerekir. Mesela, bu çerçevede, burası Kurul mudur? Kurum mudur? Bunun tartışması bile yapılabilir. Çünkü, kurum başka bir şey demek, kurul başka bir şey demektir. Bir diğer şey piyasayı ötelemeye kalkmamaktır, arkadaşlar. Hepiniz çok iyi niyetli insanlarsınız, büyük fedakârlıklarla görevinizi yaptığınızı biliyorum, takdir de ediyorum, ama siz, piyasa aktörlerinden daha bilgili olmak durumunda değilsiniz. Piyasayı, piyasa aktörlerinden önce okuyamazsınız. Bu eşyanın tabiatına aykırıdır. Bu sizin yeteneksizliğinizden veya kötülüğünüzden kaynaklanan bir şey değildir. Hayatın tabiatından kaynaklanan bir şeydir. Her zaman bürokratik kurumlar piyasadan geridedirler. Piyasadan bir adım geride gelmek zorundadırlar. Şimdi bu kriz tartışmaları nedeniyle ben birkaç köşe yazarıyla tartışıyorum ama bir türlü anlatamıyorum onlara. Çünkü, sağcısı da solcusu da kurucu rasyonalist zihniyete sahip. Her şeyin kurulacağını falan zannediyorlar. Piyasanın kurulmayacağını ve piyasanın her zaman bir adım önde olacağını bilmiyorlar. Eğer öyle olmasaydı arkadaşlar, devlet memurları dünyanın en zengin insanları olurlardı. Piyasanın nereye gideceğini, hangi ürünlerin

çıkacağını, hangi ürünlerin nasıl iyi olacağını bilecek olsaydık süper zengin olurduk.

Kaynakların etkin kullanımı meselesini de bürokratlar bilemez. Çünkü kaynakların etkin kullanımı dediğimiz şey birçok faktörün kombinasyonuna bağlıdır ve bunlar denemeden asla anlaşılabilir. Bir diğer tehlike, kurulların sektördeki güçlü şirketlere teslim olma tehlikesidir. Amerika'daki örnekler gösteriyor ki bazı kurullar aslında büyük şirketlerin yan kuruluşu haline dönüşmektedir ve o büyük şirketlere gelecek rekabetleri engellemektedirler. Çünkü büyük şirketler gerek adam yetiştirme potansiyeli bakımından gerekse bu kurumlara ulaşmak bakımından daha avantajlı pozisyondadırlar. Yani kurulların eleman istihdam politikası ve politikaları büyük şirketler tarafında güdülenebilir, bunlar olmuş şeylerdir. Bir diğer mesele kurulların kısa vadeli bakmaması gereğidir. Kurullar uzun vadeli düşünmeye ve genel kurullar üzerinden düşünmeye çalışmalıdırlar. Çünkü, kısa vadede yanlış görünen şey uzun vadede doğru çıkabilir. Sizin kısa vadede problem olarak gördüğünüz ve müdahale etmeye çalıştığınız şey uzun vadede kendi kendisini çözen bir olgu olduğu gibi büyük gelişmelerin önünü açıyor olabilir.

Şüphesiz, bunlar bir amatörün bakışlarıdır. Ben ne kurullar üzerine spesifik çalışma yaptım, ne de Türkiye'nin Rekabet Kurumu üzerinde spesifik çalışma yaptım. Genel iktisat teorisi içerisinde ve genel piyasa ekonomisi teorisi içerisinde bunları bir araya getirdim ve böylece size arz ettim. Benim diyeceklerim bu kadar. Dinlediğiniz için teşekkür ediyorum.

Lütfen eleştirileriniz de dahil olmak üzere her şeyi çekinmeden söyleyin. Eleştiriler olursa, özellikle memnun olurum. Çünkü, spesifik olarak o konunun üzerinde yoğunlaşmaya beni teşvik eder.

